

Káliz Sajtos József Ének Attiláért...

*Csak azt mondd meg nékem, melyik úton mész el,
felszántatom én azt aranyos ekével,
be is vetem én azt szemem szedett gyönggyel,
el is boronálom sűrű könnyeimmel.*

Ha utolsó utunk kódolva van,
mért vág neki boldog-boldogtalan?
S mért nem veszi észre az intő jelet,
hogyan a végzet körötte ott ögyeleg!?

Mert az agyunk sokszor ezer gonddal teli:
egyik a másikat ostorral kergeti...
Te is épp vívódtál, bántott sok gondolat,
s rosszkor indult el az átkozott vonat. – –

A tested lehullt Szárszó sarába...
De lelked fönn: 'a semmi ágán' ragyog.
S hogy többé ne legyen olyan árva,
köréje sereglettek a csillagok.

Holdtölte

Ha öröm ér:
mint mikor kel a hold,
de csonkán...
A bánatom –
az mindig telihold,
olyan teljes... S hogy' fájl!

Vigasztaló

Hogy egedre lássak,
csillagaid fürkészzem,
hold-arcú mosolygásod
csodálhassam –
gondcsipkés fátylamat
letépted a szememről.

Kedvesemhez

Nem sejthetem,
az ősidőkben
mit látott Ádám
az első nőben.
De lassan ráébredt,
ki mellette termett,
nem csalétek, inkább
csacsogó, csobogó víz:
nemcsak éltet,
magot csíráztat...

Mióta mellém szegődtél,
belém ivódtál,
szívemben a vér
teérted pulzál.
Eszem kerekét is
te forgatod –
kergetőzve
feléd röpdösnek
a gondolatok...

Rajtad áll, hogy
ajándék tavaszom
ne váltson deres őszre,
ne kövesse örömöm
hosszú bánat...
Hisz' mint virág
a harmatot,
úgy kívánlak.–

Lisztóczy László „Nem hal meg senki szebben”¹

Dsida Jenő a halál közelében

Kevés olyan örömtudó, napragyogású, a létezés iránti csodálattal és szeretettel annyira áthatott költői életművet ismerünk, amilyen Dsida Jenőé. Assisi Szent Ferenc *Naphimnuszára* emlékeztető megragadottságát alkati adottságain túl személyes tragédiája is ösztönözte: veleszületett, súlyos, akkor még gyógyíthatatlan szívbetegségben szenvedett. A sír szédítő mélységeivel lépésről lépésre szembenéző egészséges embernél gyorsabban és intenzívebben döbbenhetett a véget nem érő nagycsütörtökös üzenetére, szívközelből megismerhette az élethez vezető „zseniális utat”, a halált, amelyről Hans Castorp elmélkedett *A varázshely* című Thomas Mann-regényben. A halál fénytörésében fokozódott benne mitikus jelentőségűvé a világ, az élet egyszeri, megismételhetetlen szépsége.

Az elmúlás gondolata egész lényébe, minden idegsejtjébe beivódott. Ez formálta olyan tökéletessé érzékeiben és költészetében a „megkapaszkodás” ösztönét, és indította el őt otthonkereső, a tér és az idő sorompóival is dacoló szellemi expedíciójára. Otthon akart lenni a világban földrajzi és spirituális értelemben egyaránt: ezért szerette úgy szülőföldjét, Erdélyt, és ezért szerette úgy Istent, ölelte magához az egész mindenséget. Mindenekelőtt a miniatűr szépségek és az intim hangulatok költője. Az ősi keresztény bölcsesség öltött formát lírájában: Isten a legkisebbekben a legnagyobb, minél parányibb köreibe hatolunk a létezés egyetemes hálózatának, annál inkább megnő a termő rejtelmek övezete.

Sorsát – Lengyel Balázs szavaival – krisztusivá avatta a folytonos készenlét az előre tudott, nem váratlanul rátörő halálra, mely elmaradhatatlan társként szegődött hozzá hétköznapijaiban is. *Be rossz!* című, az ősz, az elmúlás hangulatát idéző, 1925-ben a *Pásztortűz* hasábjain közzétett versének egyik részletében megindító részvétellel és gyöngédséggel siratja, becéli a „korapusztult, zöld” leveleket: ezzel az „elszólás”-sal árulja el olvasóinak, hogy tudata mélyén mindig ott rejtőzik és folyton emészti őt a halálfélelem. Én „a halálnak minden vacsoránál / külön tányérral teszek asztalomhoz” – olvashatjuk *Rövid napló* című költeményében. „Jaj megáll / a láb, mert fél, hogy sírba téved” – panaszolja *A sötétség verse*.

Költészetének egyik legfeltűnőbb sajátossága a halál megszelídítése, a halál-eufemizmusok kimeríthetetlen gazdagsága és sokszínűsége. Nemes Nagy Ág-

¹ Mutatvány a szerző *Világító szív* (Tanulmányok Dsida Jenőről) című kötetéből (Kráter Kiadó, Pomáz, 2018.)

nes mutatott rá, hogy párját ritkító tudatossággal és következetességgel foglalta harmóniába szépségisméjét és haláltudatát. Különbékét kötött az elmúlással, amelynek csírát szívében hordozta. Egész lényét átította a lélek halhatatlanságában, legszebb vágyai teljesülésében hívő keresztény ember sírig tartó reménysége, nyugalma és derűje. A halált az elképzelhető legideálisabb díszletek közé helyezi, az erdélyi hegyek misztikus világa és a szerelmi mámor szolgál fedezékéül. *Szökevények a fák közt* című „révedező utópia”-jában az elképzelhető legszebb halálnemet álmodja meg magának. Az álomszép környezetben a mennyország tapintatos, „lassan lépkedő”, a szerelmespárral együtt érző követei, az angyalok is jelen vannak:

Pislogó, piros rőzsetűznél, végtelen erdőn, halk dalok közt, lassan lépkedő angyalok közt simulok hozzád a lágy mohára... Zsongó gallyak közt, angyalok közt készülünk a kedves halálra.

A franciák a szerelmi egyesülés beteljesedését, csúcspontját „kis halál”-nak becézik. Az idézett sorok mögött ez a jelentés is ott rejtőzik, és tovább növeli katarthikus hatásukat. Az erotika utánózhatalanul, „dsidásan” finom és szelíd, a szemelvény minden szavát, a szerelmi idill minden mozzanatát és pillanatát a gyöngédség és az ártatlanság atmoszférája hatja át, melyet az angyalok jelenléte eleve szentesít.

Így dudolok az uccán... című versében is az erdő idillikus, nyugtató és feledtető birodalmába menekül a modern civilizáció, a nagyvárosi lét sivár és nyomasztó közegéből. Ott még a halál is tapintatos és gyöngéd hozzá, a természet szépsége és varázsa, örök körforgása, folytonos újjászületése enyhíti a gyászt is:

*Nem bújt el senki jobban,
nem hal meg senki szebben.
Úgy hull rám az örök csend,
úgy száll, keringve lebben,
ahogyan – míg a lombot
lány szél fuvalma rázza, –
kis ájult gyík fölé
hull a levelek száza.*

*Szívemből két virágot
sarjasztok kedvesen:
hadd bukkanjon reá
sétáló kedvesem,*

*ki két napig pirosra
dörzsölte szép szemét,
mivelhogy béke lettem,
boldog por és szemét.*

A rövidre szabott lét gyötrelmét, a mennyiségi veszteséget a minőséggel, az élmények intenzitásával és gazdagságával próbálta ellensúlyozni. Mindkét végén égette a gyertyát, szenvedélyes, csillapíthatatlan szomjúsággal szívta magába a szépséget és az örömet. Csoóri Sándor „az öt érzék költője”-nek nevezte őt.

Olykor szembeszegült a mindennapi élet konvencióival, erkölcsi normáival és időbeli korlátaival is, őt is elcsábították a Krúdy Gyulától örökölt „kávéházi életforma” démonai. Életmódját nem a napszakok rendjéhez igazította, az éjszaka sötétsége és csöndje pedig kifejezetten felszabadító, ösztönző közegévé vált a személyiség legmélyebb és legtitokzatosabb erőinek. Ennek az életformának gazdag hagyományai vannak irodalmunkban, forogatókönyvét, szertartásait Krúdy alakította oly vonzóvá és tökéletessé. Dsidának is hozzáértő és tapasztalt idősebb mesterei voltak Hunyady Sándor és Kuncz Aladár személyében, akik közös albérletben laktak ugyanabban a kolozsvári utcában, a hajdani Fürdő utcában, nem messze attól a háztól, ahol Dsida Jenő és családja élt. Gyakori éjszakai együttléteiknek nem az italozás, a duhajkodás, a tiszta öntudat eltompítása, ellenkezőleg: az értelem és a fantázia rejtett energiáinak mozgósítása, a közös töprengés és vitatkozás, a kölcsönös évvődés és viccelődés volt a lényege.

Az utcaseprő című Dsida-vers bizonyára egy hármásban átvirrasztott éjszaka konzekvenciáit összegzi. A költő hajnalban „dudolva ballag” hazafelé „sok aprócseprő dallal” szívében. Találkozik a munkáját végző utcaseprővel, aki „oly tisztességtudón” köszönti, hogy csordultig telik alázattal és szeretettel. A „szegény, piszkos utcaseprő”, aki az elemi létformák egyértelműségében és biztonságában él, alázattal teljesíti kötelességét, nem hervasztja és nyugtalanítja az értelmiségi észjárás spekulatív jellege és meddősége, példává magasodik a szemében. Krisztust látja benne, ki seprí „a föld szennyeit”, ki „világ bűnét” elveszi. Föltámadó büntudata ezeket a záró sorokat fogalmaztatja meg vele:

*Testvér, ha az üdvösségre jutsz,
rólam el ne feledkezz!*

Magatartásának és költői világképeének lélektani motívumait Áprily Lajos így elemezte: „Tudtuk róla, hogy rossz a szíve s csak óvatos, kiegyensúlyozott életmód adhat neki férfiéveket. Ő azonban fiatalos könnyelműséggel így fogalmazhatta meg magában a kérdést: Ha beteg szívem miatt úgyis meg kell halnom idő

előtt, miért lohaszam magamban a lángot?” Épp ez a mohó és fékezhetetlen vágy az élet totális megismerésére és birtokba vételére, ez az egész univerzum felé kinyújtott és szélesre tárt kar, amelynek mozdulatában egyesült az első és az utolsó ölelés gesztusa, érzés- és gondolatvilágának ez a felfokozottsága, a kivételes izzású átélőképesség az egyik legjellemzőbb tulajdonsága Dsidának, erre vezethetők vissza költészetének legvonzóbb értékei is. Gesztusai mélyen bevilágítanak az emberlét eredendő titkaiba és törvényeibe, fölkeltek bennünk is a teljesebb és a hitelesebb élet vágyát, megmutatják, hogyan védekezhetünk napjaink uniformizálódó, elidegenedett, sivár valósága ellen. A pálya végén keletkezett és befejezetlenül maradt ciklus, a *Tíz parancsolat* utolsó versében is az örömteli, Assisi Szent Ferenc eszményeihez igazodó életre ösztönzi olvasóit:

*Felebarátod ökre, háza
után kívánságod ne légyen:
ilyen szegénységekre vágyni
nagy szegénység és csúnya szégyen.
Orrodba édes illatot gyűjts,
szivedbe békét és mosolygást,
szemedbe fényt, hogy az utolsó
napon is tudj örülni folyvást
s eképpen szólj csak és ne mondj mást:
köszönöm, hogy tápláltatok,
hús, alma, búza, lencse, borsó!
Amint jó volt hozzám a bölcső,
tudom, hogy jó lesz a koporsó.
Ki most lefekszik, nem kívánta,
hogy földje legyen, háza, ökre,
de amit látott, gyönyörű volt
és véle marad mindörökre.
És övé marad mindörökre.*

A jelzett „zseniális úton” találkozott Istennel is, a világba vetett, a halál és a semmi markában vergődő ember legfőbb metafizikai támaszával, minden hiányok betöltőjével. Költői világképe a keresztény értékrendben és hagyományokban gyökeredzett. Egész életművére elemi hatást gyakorolt az evangéliumok üzenete, az „imitatio Christi” eszméje. Már a szeme villanásában, a tollfogásában ott rejtőzött és a természetesség, az egyszerűség evidenciájával szólalt meg mély keresztény hite. A görög pásztori műzsát idéző, a kereszténység motívumkincsével, reneszánsz derűvel átszőtt világot teremtett vágyaiból, ahol az emberi teljesség, a boldogság nem kényszerül önfeladásra és kicsinyes megalkuvásokra.

A mulandóság, az átmenetiség, az ideiglenesség tünékeny világából a végtelenséghez, az örökkévalósághoz fellebbezett, nem a földre, hanem az égre szegezte tekintetét. Verseiből a sejtelmes csodavárás, az otthon utáni vágy, az értelem- és boldogságkeresés nosztalgiája árad. Rónay György ezeket a vonásokat fedezte föl az *Angyalok citeráján* című kötetben közölt fényképén, „kedves, okos, finom, tűnődő” arcán is, melyről „csöndes, hontalan jóság” sugárzott, kamaszosan ámuló szeme sejtelmes távolokba révedt, titokzatos vágyakról beszélt. Első számú meseteréhez, Kosztolányihoz hasonlóan ő is a „vendéglét” élményét fejezte ki. A földi életet Isten ajándékának, a Hozzá vezető út lépcsőfokának tekintette. Ki akart szabadulni a végesség börtönéből, az emberi sors korlátaiból és kelepceből, amelyre személyes tragédiája újra és újra figyelmeztette. A purgatóriumi állapot ideiglenességéből és átmenetiségéből a paradicsomi lét teljességére és tökéletességére áhítozott.

Robinson című, 1926 júliusában keletkezett verse lírai hőségben ennek a költői magatartásnak a jelképét találta meg:

*És áll, csak áll a tenger partján,
háta mögött a zord sziget,
kúszó liánok, sötét erdő, –
és kémleli a nagy vizet.*

*A kék habok közt felmorajlik
valami zsongó halk remény,
s a Magány foglya térdre hull
a tenger sivár fövenyén.*

*A láthatatlan messzeségben,
melyet már annyi álma rótt,
megérez és körülcirógat
egy eljövendő kis hajót.*

Az idézett sorokból már a legnagyobb Dsida-versek hangulata árad. Letérdelve, karját ölelésre tárva várt ő is mentőhajóra, csodára, legszebb álmai beteljesülésére magányának és kiszolgáltatottságának szigetén. Ez az atmoszféra hatja át például *Jövendő havak himnusza*, *Fáraók sírja felé*, *Olvadó jégvirág*, *Ha valaki jönne...*, *Közeleg az emberfia*, *Messzire jöttem*, *Pásztori tájak remetéje*, *Tündéri éjben érkezel!* vagy *Olyan egyszerű* című költeményeit. Egyik legismertebb és legnépszerűbb verse, a *Nagycsütörtök* is annak a költőnek a portréját rajzolja meg, aki törött testtel, nehéz lélekkel, verejtékező homlokkal vár csatlakozásra az em-

beri szívekhez a székelycsárdi váróterem „fulltag sötétjében”. Az elérhetetlen vágyak Robinsonja szólal meg utolsó versében, pályájának megdőböntő és föl-kavaró záróakkordjában is. A *Lássuk, vajon itt...* a kórházi szoba, a „matracsír” fogságában, „véres arcú rémületek között” zokogva konstatálja a végső tanulságot, hogy nincs szabadulás az e világi abszurdítások fogságából:

*Mindig vágytam délre, mióta élek,
úgy köszálni Athos ezüstös ormán
és a porló Akropolis kövére
hajtani főmet.*

*Boldog lennék már, de zokogva boldog,
bár ha eljutnék rogyadozva, mászva
bús betegszobám napos ablakáig.
Ez se lehet már.*

Purgatórium című verse logikus és szabatos választ ad a sors kihívásaira, a földi lét csapdáiban vergődő, a szenvedés és a reménytelenség démonikus erőivel viaskodó ember számára szabadulást ígér, kinyitja előtte a végtelenség, az időtlenség kapuját:

*Csak egy út van innen a völgyből
és az a mennybe vezet.*

Megrázó, elgondolkodtató, ugyanakkor katartikus és fölemelő élmény nyomon követni, hogy ez az éteri hangú költő, aki folyton a halál közelében élt, annak minden gyötrelmével és konzekvenciájával szembenézni kényszerült, hogyan készült föl utolsó útjára, hogyan járta végig annak stációit. Meg nem szakadó készenléti állapotnak, kivételes tudatosságnak a jelei tűnnek föl mind személyes magatartásában, mind műveiben. Assisi Szent Ferenchez vált hasonlatossá, aki így sóhajtott föl, amikor élete alkonyán az őt megvizsgáló korabeli orvos közeledő halálát jósolta: „Isten hozott, halál testvér!” Megszívlelte, magáévá tette a hamleti bölcseséget: „Készen kell rá lenni”.

E megállapítások elsősorban élete utolsó esztendejére érvényesek.

Saját végzetére döbönt a nála mindössze hat évvel idősebb Balázs Ferenc korai halálában. A Mészköny apostolkodó unitárius lelkész és író szíve 1937. május 22-én szűnt meg dobogni. Dsida Jenő *Balázs Ferenc ravatalára küldjük...* című lírai patoszú nekrológiájában búcsúzott tőle. Személyes érintettségét is alig-alig leplezi, saját sorsáról is vall, amikor a heroikus életű pap halálának okait és körülménye-

it taglalja: „Balázs Ferenc lelke nagy és erős volt, de teste gyöngye és törékeny. A tüdőbaj még egészen fiatalon megtámadta szervezetét, s azóta egyre fejlődött a gyilkos kór, mind közelebb sodorva az értékes életet a korai véghez. Lassanként munkaereje is megtört, betegen és elhagyottan, végtelen nyomorúságban, lázasan feküdt a falusi paplakban. De még ereje végső megfeszítésével is dolgozott.”

Ugyanez a sors várt Dsida Jenőre is.

1937-ben feleségül vette régi szerelmét, Imberty Melindát. A polgári esküvőt július 22-én, az egyházit 31-én tartották. Még aznap Debrecenbe indultak, ahol a Nyári Egyetem ösztöndíjjal látta őket vendégül. Fölkeresték Csokonai síremlékét is. Ez az élmény ihlette a *Csokonai sírjánál* című verset, a transzszilvanizmus egyik legszebb lírai megnyilatkozását. Sorai annak a költőelődnek a példáját idézik, akit szülővárosa száműzött, hosszú bujdosásra kényszerített, és aki mégis a hűség parancsának engedelmeskedett, „mikor már sípolt a melle”: halálos betegen visszatért Debrecenbe. Dsida az Erdély iránti, feltételt nem szabó, viszonzást nem váró és a halállal sem megszakadó hűség zsoltáros parancsát hallja a hantok alól, amikor már az ő szíve is az elmúlás ritmusát dobogja. A mélységből felhangzó szózat elnémulása után lelkében tovább „zsong a zsoltár”, és erre az emelkedett, végrendeletszerű fogadalomra ösztönzi:

*Vándorbotunk, régi jussunk,
vígy a homokon!
Induljunk, hogy hazajussunk!
Ég veled, rokon!
Béborult a hűs ég,
hűs esője sír.
Hazahív a hűség
s otthonunk a sír.*

Megérezte, amikor a halál közvetlen közelébe ért, ajtaján kopogtatott. Szemlélteti ezt *Elárul, mert világít* című verse, mely az *Erdélyi Helikon* 1938. áprilisi számában, alig két hónappal halála előtt látott napvilágot. Két záró strófáját idézem:

*Jön valaki, vagy valami,
lopódzó lépte néha csosszan.
Most nem tudok sikoltani,
marad a szám kítátva, hosszan,
most nem tudok szaladni sem,
émelygek rettenetesen.*

Nem rejt el e vacak világ itt.
 Békák közé leguggolok.
 A szív elárul, mert világít,
 illatoznak a szemgolyók.
Aki él, nem rejtőzhet el.
Jön. Itt van már. Egész közel.

Ezekben a hónapokban, amikor már megszakítás nélkül Kharón ladikján ült, „byroni stanzákban” énekelte el hattýúdalát. *Tükör előtt* című önéletrajzi ciklusában emlékeit idézte, összegzést, számvetést készített életéről. *Tarka-barka strófák* című darabja 1938 májusában jelent meg az *Erdélyi Helikon* hasábjain. Soraiban az erdélyi magyar irodalom terepfölverői és magvetői, a „honfoglaló, nagy író-nemzedék”, Reményik, Áprily, Tompa László, Kós Károly és társai, követői előtt tisztelgett: az ő példájuk és barátságuk „avatta széppé” élete „felét”.

Ekkor már csak hetei voltak hátra. 1938. június 7-én este 8 óra 30 perckor lépett be „a holtak falujába”. Az önéletrajzi ciklus *A pántos kapukon túl* című verse szerint – mely szintén az *Erdélyi Helikon* idézett számában látott napvilágot – gyorsvonattal tette meg az odáig vezető utat, és azt is előre megüzente egy „üstökös-galambbal”: „Este érkezem”.

Talán nemcsak ez a jóslata vált valóra, hanem a hozzá kapcsolódó másik is, s a „meszelt, parányi” égi állomáson valóban Kuncz Aladár fogadta őt és Kosztolányi. Személyükben képviseltette magát Erdély, és képviseltette Magyarország. Elküldte követét az a két szellemi műhely, amely a legközelebb állt ízléséhez: az *Erdélyi Helikon* és a *Nyugat*. A *Nyugat* első nemzedékéből üdvözölte őt első számú mestere és példaképe, a „vendéglét” élményét megszólaltató, a jaira a legszebb rímmel rácsapó poeta doctus, Kosztolányi. Az *Erdélyi Helikon* nevében a *Nyugat* eszményein nevelkedett kiváló esztéta és szerkesztő, a *Fekete kolostor* című remekmű alkotója, a transzszilvanizmus eszméjének Kós Károly mellett a legnagyobb tehetségű szószólója és egyik legjobb barátja, a „kávéházi életforma” szakértője és szószólója, a hajnalokba nyúló irodalmi eszmecserék egyik főszereplője, Kuncz Aladár köszöntötte.

Ez a forгатókönyv minden alkotóelemében és összefüggésében átgondolt és hi-teles. Költő aligha búcsúzott valaha is az élettől ilyen végrendeletszerű komoly-sággal, ilyen megrendítő és szimbolikus érvényű vallomással.

Az önéletrajzi ciklus második, befejező része már a halálhírével együtt jelent meg a folyóiratban. Utolsó strófáiban lírai pátozzsal mond hálát sorsáért, mely nemcsak iszonyú szenvedésekkel sújtotta, hanem a Krisztus tanításaihoz igazodó, „arányos, szépen fejlett, másokat melegítő élet” lehetőségét, a heroikus helytál-lás méltóságát is megadta számára. A megpróbáltatások „kemény acéllá, tűzben

izzított pengévé” edzették, költészetében a fájdalom szépséggé és emberséggé finomult. Motívumai a kagyló testében szenvedések árán megszülető gyöngy szimbólumát, a Helikon-mozgalom irodalmi kánonját és az azzal való azonosulás gondolatát is magukban rejtik. Ezt az ars poeticát a történelem, a kisebbségi lét kihívásai határozták meg és szentesítették. A romon nőtt csipkebokor metaforája az ószövetségi Mózes alakját, Kosztolányi Dezső *A magyar romokon* című, a történelmi Magyarország feldarabolását megsirató versét, továbbá Reményik Sándor *Romon virág* című versét és kötetét idézi:

*Akárki adta, én a sós torok
 vad szomjával köszönöm ezt a sorsot,
 a csattogó, kegyetlen ostorok
 kínját, a bort ígérő csorba korsót,
 melyből epét és ürmöt kóstolok,
 a nagy intést, a félig kész koporsót,
 a csipkebokrot, mely a közönyön,
 romon virágzott. Százszor köszönöm.*

A versciklus korrektúráját még ő végezte el betegágyán. Munkája közben egyszer így szólt feleségéhez: „Jó reklám lesz ez a *Helikon*nak, mert tudják, hogy meghalok.”